

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 2

ELAZIĞ - 1997

**PROF. DR. HİKMET TANYU'NUN TÜRKİYEDEKİ
DİNLER TARİHİ ve TÜRK DİNİ TARİHİ
ÇALIŞMALARINA KATKILARI**

Araş. Gör. Sami KILIÇ*

Ülkemizde akademik olarak Dinler Tarihi ve Türk Dini Tarihi araştırmalarını başlatan ve bu alanda kıymetli eserler veren ilk ilim adamı Hikmet Tanyu'dur. Tanyu'nun Dinler Tarihi ve Türk Dini Tarihi çalışmalarına katkılarına geçmeden bu iki alanda Türkiye'de yapılmış olan çalışmalardan bahsetmek yerinde olacaktır.

Müstakil Dinler Tarihi kitabı olara ülkemizde yayınlanan ilk eser 1911 yılında Ahmed Mithad Efendi tarafından yazılmış olan **Târîh-i Edyân**'dır.⁽¹⁾ O, kitabında dinleri birbiriyle karşılaştırmaya, benzer noktalarını belirtmeye ve zaman içinde türlü tesirlerle meydana gelen farklılıkları göstermeye çalışmış, bunun yanında vermiş olduğu bilgilerde ilmi ve tarafsız olmaya dikkat etmiştir.⁽²⁾

Ahmet Mithat Efendi'nin kitabını takiben 1912'de Mahmud Esad b. Seyd-i Şehrî'nin **Târîh-i Edyân**'ı, M. Şemsettin (Günaltay)'in 1912 de kaleme aldığı **Târîh-i Edyân** isimli kitaplar yayınlanmıştır. Bu iki kitap muhtevaları açısından değerlendirildiğinde, bunların da Ahmet Mithat Efendi'nin **Tarih- i Edyân**'ından farklı olmadığı görülmektedir.⁽³⁾

M. Şemsettin (Günaltay)'in kitabından sonra ülkemizde Dinler tarihi alanında uzun bir süre eser yayınlanmamış, nihayet 1935 yılında Hilmi Ömer Budda'nın, genel olarak Hint, Çin ve Japon dinleri hakkında bilgi verdiği **Dinler Tarihi** kitabı yayınlanmış ve bu eser ülkemizde yayınlanan ilk ciddi dinler tarihi kitabı olarak gösterilmiştir.⁽⁴⁾ Bu eseri Ömer Rıza Doğrul'un **Yeryüzündeki Dinlerin Tarihi** isimli kitabı takip etmiştir. Kaynak gösterilmeden yazılan bu kitapta, daha ziyade halka çeşitli dinler hakkında bilgi vermek amacı güdülmüştür.⁽⁵⁾

* Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

- (1) Osman Cilacı, "Cumhuriyet Devri Öncesi Dinler Tarihçilerinden M. Şemsettin ve Tarih-i Edyan'ı", **Türkiye 1. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu**, Samsun 1992, s. 162.
- (2) Hikmet Tanyu, "Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Tarihçesi", **A.Ü.İ.F.D. , C. VIII.**, Ankara, 1960, s. 118.
- (3) Tanyu, **a.g.m.** s. 119.
- (4) Tanyu, **a.g.m.** , s. 120-122.
- (5) Ömer Rıza Doğrul, **Yeryüzündeki Dinler Tarihi** , (3.basın) İstanbul 1963, (1.basım 1947).

1955 yılına kadar dinler tarihi sahasında ortaya çıkan esersizlik Annamariе Şcimmел'in **Dinler Tarihi'ne Giriş** kitabını yayınlamasıyla sona ermiştir. O kitabında İslâmiyet dışında çeşitli dinler hakkında bilgi vermiştir.(6)

1960 yılında Semih Tiryakiođlu, Felicien Challeye'nin **Dinler Tarihi** kitabını Türkçe'ye çevirmiş, ancak kitabın orjinalinde İslâm Dini ve Bahaizm olduğu halde bu bölümler çeviride yer almamıştır.(7)

Karşılaştırmalı Dinler Târîhi alanında ülkemizde yazılmış olan ilk kitap Mehmet Taplamacıoğlu'nun 1966 yılında kaleme aldığı **Karşılaştırmalı Dinler Târîhi** eseridir. Kitapta dinler hakkında bilgiler verilmiş, ancak dinler arasında tam bir karşılaştırma yapılmamıştır. Dolayısıyla eser sıradan bir dinler tarihi kitabı olmaktan öteye geçmemiştir.(8)

Yukarıda adı geçen dinler tarihi kitaplarının genelinde, Türkler'in İslâmiyet'ten önceki inanışları ve dinlerine dair bilgi verilmemiştir.

Türkler'in dînî hayatı alanında ülkemizde ilk çalışmayı **Türk Töresi ve Türk Medeniyeti Târîhi** adlı eserlerinde Türk dininden bahsetmekle Ziya Gökâlp yapmıştır. O, **Türk Medeniyeti Târîhi** kitabında, Türkler'in Toyonizm adında bir dinleri olduğu üzerinde durmuş, ayrıca Türkler'in dine ve din kitabına "nom" dediklerini belirtmiştir. Gökâlp aynı eserinde, Türklerin eski dinin şamanizm olmadığını, şamanizmin Türkler'in sihrî sisteminden ibaret olduğunu belirtmiştir.(9)

Ziya Gökâlp'in başlattığı bu çalışmaları 1925 yılında yayınladığı **Türk Târîh-i Dînisi** eseriyle Fuat Köprülü devam ettirmiştir. Köprülü'nün bu eseri Türk Dînî Tarihi alanında ülkemizde yayımlanan ilk müstakil kitaptır. Bazı değerlendirmelerin yüzeysel şekilde yapılmasına rağmen eser, o zamanın şartları göz önünde tutulduğunda faydalı bir çalışmadır.(10)

Fuat Köprülü'nün bu çalışmasını Abdülkadir İnan'ın **Tarihte ve Bugün Şamanizm ve Eski Türk Dînî Tarihi** isimli eserleri takip etmiştir. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm** adlı eserinde eski Türk dinin Şamanizm olduğu tezini savunmakta ve bu inanç

(6) Annemariе Şcimmel, **Dinler Tarihine Giriş**, Ankara, 1955.

(7) Tanyu, a.g.m. , s. 123.

(8) Mehmet Taplamacıoğlu, **Karşılaştırmalı Dinler Tarihi**, Ankara 1966.

(9) Ziya Gökâlp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1989, s. 25.

(10) Abdullah Aykın, **Fuat Köprülü'nün Türk Tarih-i Dînisi Adlı Eserin Transliterasyonu ve Değerlendirilmesi**, (E.Ü.S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1991, s. 236-245.

sisteminin özelliklerini ordaya koymaktadır.⁽¹¹⁾ O, **Eski Türk Dini Tarihi** kitabında ise Türklerin eski dinine itibari olarak şamanizm denilebileceğini ifade etmektedir.⁽¹²⁾

Bu alanda yapılan önemli çalışmalardan birisi de İbrahim Kafesoğlu'nun **Eski Türk Dini** kitabıdır. Kafesoğlu kitabında eski Türk inancını tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kültü ve Gök Tanrı olmak üzere üç noktada toplayıp, bunların ayrı ayrı izahını yapmış ve eski Türkler'de Gök-Tanrı dininin hakim olduğunu belirtmiştir.⁽¹³⁾ Ayrıca O, bu konuyla ilgili olarak **Türk Milli Kültürü** adlı kitabında, Türkler'in Totemizm ve Şamanizm gibi bir inanç sistemi veya dinlerinin olmadığını da zikretmiştir.⁽¹⁴⁾

Özellikle **Türk Mitolojisi, Türk Devlet Anlayışı, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi** eserlerinin büyük bir bölümünde Türklerin eski dini hakkında değerli bilgiler sunan Bahaeddin Ögel, Türk dinini devlet dini ve halk inanışları olarak iki grupta değerlendirmekte ve dini inanışların temelini halk inanışlarının teşkil ettiğini belirtmektedir.⁽¹⁵⁾

Bu açıklamalardan sonra **Hikmet Tanyu**'nun **Dinler Tarihi** ve **Türk Dini Tarihi** alanlarındaki çalışmaları ve katkılarından bansedebiliriz.

A- TÜRKİYE'DE YAPILAN DİNLER TARİHİ ÇALIŞMALARINA KATKILARI

Türkiye'de Dinler Tarihi çalışmaları 1960 yılından itibaren Prof. Dr. Hikmet Tanyu sayesinde yeni bir boyut kazanmış, Dinler Tarihi ilmi bir disiplin hüviyetine kavuşmuş ve genel Dinler Tarihi anlayışından kurtulmaya doğru yeni bir adım atılmıştır. Tanyu'nun getirmiş olduğu yenilikler, onun 1955 yılında İlahiyât Fakültesi'nde Dinler Tarihi Kürsüsü Asistanı olması ve 1959 yılında **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri** isimli doktora tezi çalışmasını bitirmesiyle başlar.⁽¹⁶⁾

-
- (11) Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1972, (2. basım).
 - (12) Abdülkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul 1976, s. 2.
 - (13) İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara 1980, s. 42-67.
 - (14) İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1991, s. 248-265.
 - (15) Harun Güngör, "Bahaddin Ögel'in Türk Dini Tarihine Katkıları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 65, İstanbul 1990, s. 258.
 - (16) Hikmet Tanyu, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, C.I, İstanbul 1979, s. 7.

O, bu çalışmasının giriş bölümünde, asıl konuya fayda sağlaması bakımından, "Adak" kelimesinin tarifi, etimolojisi, bununla ilgili deyimleri, halk arasında ve edebiyatımızın çeşitli türlerindeki kullanılışı, Türkiye sınırları dışında kalan Türkler'de ve başka ülkelerdeki adak inancının nasıl olduğu hakkında bilgiler vermiştir. Tanyu, bu zikrettiğimiz konuları yazılı kaynaklardan faydalanarak, dolaylı gözlem tekniğiyle elde ettiği bilgilere göre tasvir etmeye çalışmıştır.⁽¹⁷⁾

Tanyu incellemesinin odak noktasını teşkil eden Ankara ve çevresindeki adakla ilgili inançları belirtmeden önce Ankara'nın ve buradaki adak yerlerinin kısaca tarihinden bahsetmiştir. Ayrıca adak inancının halk arasında ne kadar yaygın olduğunu atasözleriyle ortaya koymaya çalışmıştır.⁽¹⁸⁾

O, adak ve adak yerlerini açıklarken öncelikle kutsal mekânla ilgili olmayanlardan başlamış, daha sonra da kutsal mekâna bağlı olarak yapılanlardan bahsetmiş ve bunların nasıl yapıldığını tasvir etmiştir.⁽¹⁹⁾

Araştırmasında kesin sonuca ulaşmak isteyen Tanyu, Ankara ilçe ve köyleri haricinde 44 il üzerinde de konuyla ilgili araştırma yapmıştır. Bu illerdeki adakla ilgili inançları Ankara ve çevresindekilerle karşılaştırmıştır.⁽²⁰⁾

Tanyu, elde etmiş olduğu bu sonuçların sebeplerini ve adağın yapılış şeklini dinler tarihi bakımından yorumlamış, adak yerleri, buralarda yapılan niyetleri, adakların çeşitlerini maddeler halinde sıralamış, ayrıca İslâm Dini'nin adağa bakışını belirtmiştir.⁽²¹⁾

Yukarıda kısaca belirttiğimiz yeni bir metod, yeni bir anlayış kaleme almış olduğu doktora tezini tamamlayan Hikmet Tanyu, 1959-60 yılında Annamari Schilmmel'in ülkesine geri dönmelerinden sonra Türkiye'de Dinler Tarihi sahasında ilk doktora yapan ve Türkiye'de akademik olarak bu alanda çalışmaları başlatan kişi olmuştur. O, fenomenolojik bir çalışma niteliğindeki **Türkler'de Taşla İlgili İnançlar** kitabını doçentlik tezi olarak hazırlamış ve kabul edilmiştir.⁽²²⁾

Kitabının giriş bölümünde geçmiş dinlerde, ilkel toplumlarda ve günümüzde yaşayan dinlerde taşla ilgili inançlara da değinen Tanyu,

-
- (17) Hikmet Tanyu, **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara 1967, s. 1-49.
- (18) Tanyu, **Ankara ve Çev...**, s. 50-56.
- (19) Tanyu, **Ankara ve Çev...**, s. 59-93.
- (20) Tanyu, **Ankara ve Çev...**, s. 94-298.
- (21) Tanyu, **Ankara ve Çev...**, s. 302-332.
- (22) Sami Kılıç, "Hikmet Tanyu'nun Hayatı ve Eserleri", F.Ü.İ.F.D., S. 1, Elazığ 1996, s.229.

büyük kayaların Tanrı ile insan arasında ilâhî araç olarak görüldüğünü ve ilkel toplumlarda büyü aracı olarak kullanıldığını yüzeysel olarak belirttikten sonra ilâhî bir kaynağa bağlı olan Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerindeki taş inancı hakkında diğer dinlere nazaran biraz daha detaylı bilgi sunmuştur.(23)

O, kitabının "Türk Dinler Tarihinde ve İnançlarında Taşlar" isimli II. bölümünde, Türkler'de İslâm'dan önceki dönemde mevcut olan taşla ilgili inançları belirtmek için, Türk efsaneleri ve destanlarında kutsal sayılan kaya, Kutlu kaya, Yada (Yad vb) ve Yağmur taşı üzerinde durmuş, ayrıca Türkiye sınırları dışındaki Türkler'in kutsal tanıdıkları çeşitli taşlardan bahsetmiştir. (24)

Türkiye'de Yaşayan Taşla İlgili İnançlar isimli III. Bölüm'de Tanyu, günümüzde Türkiye'de kutsal sayılan taşlarından,özellikle mezar taşlarından bahsetmiş ve 44 ildeki taş inancını yönünden tahlil atmıştır.(25)

Tanyu, deskriptif metotla elde etmiş olduğu bilgilerin, sonuç bölümünde fenomenolojik yönden tahlilini yapmış ve taşla ilgili inanışların, Asya'nın doğusundan, Avrupa'nın batısına kadar yayıldığını böylece zaman ve coğrafi bakımdan genişlik gösterdiğine dikkati çekerek bu adeti sadece bir topluma ait göstermede ihtiyatlı davranılması gerektiği sonucuna varmıştır.(26)

Türklerde Taşla ilgili inançlardan sonra Tanyu, 1972 yılında iki bölümden oluşan **Dinler Tarihi Araştırmaları** kitabını yayınlamıştır.(27)

O,**Türkler'de Dağla İlgili İnançlar**'ı oluşturan kitabın ilk bölümün giriş kısmında, "Dinlerde Dağla İlgili İnançlar" başlığı altında, eski ilkel dinlerde, Sümerler'de, eski Mısır'da, Samiler'de, Çinliler'de, Babil'de, Hindliler'de, eski Yunan'da, Moğollar'da, Japon dininde, Bermenler'deki kutsal dağlardan bahsetmiş, ayrıca ilâhî dinlerdeki kutsal dağları belirtmek için Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet üzerinde durmuş ve bu dinlerdeki dağla ilgili inançları hakkında bilgi vermiştir.(28)

Kitabının ikinci kısmını eski Türk inançlarında ve Türkiye sınırları dışındaki Türkler'de görülen dağla ilgili inançlara ayıran

(23) Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara 1987, s. 6-37.

(24) Tanyu, **Türklerde Taşla...**, s. 38-89.

(25) Tanyu, **Türklerde Taşla...**, s. 90-180.

(26) Tanyu, **Türklerde Taşla...**, s. 181-217.

(27) Sami Kılıç, **Hikmet Tanyu'nun Dinler Tarihi Bilimindeki Yeri**, (E.Ü.S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1995, s. 12.

(28) Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara 1973, s. 5-27.

Tanyu, bu konuda genel olarak Abdulkadir İnan'ın eserleri ve makalelerini kaynak olarak almıştır.⁽²⁹⁾

"Türkiye'de Dağla İlgili İnançlar" konusuna ayırdığı üçüncü kısımda ise Tanyu, Anadolu mitolojisinde yer alan dağlardan bahsettiği gibi "dağ" kelimesinin sözlüklerde, atasözlerinde, soyadlarında, şiir ve romanlarda kullanılmasından örnekler sunmaktadır. Ayrıca o, bu bölümde Türkiye'de yaşayan dağla ilgili inançları belirlemek için 18 ili incelemiştir. Sonuç bölümünde ise elde etmiş olduğu bu bilgileri fenomenolojik metotla değerlendirmiştir.⁽³⁰⁾

Dinler Tarihi Araştırmaları eserin ikinci bölümünü teşkil eden **Dinler Tarihi Bakımından Türkiye'nin Durumu** araştırmasında, Tanyu şu konulara yer vermiştir: 1. Anadolu'nun Tarihçesi, 2. Kazılar, Araştırmalar ve İnançlar, 3. Keban Kazıları, Bulgular ve İnançlar, 4. Anadolu'da Dini Mimari, 5. Yunanistan'a Kültür ve Medeniyet Göttiren Anadolulular ve Kazılara Dair Bilgiler, 6. Artemis- Kibele- Ana Tanrı, 7. Meryem, Hristiyan Misyonerleri ve Konsiller, 8. İslâmiyet, Din Fenomenolojisi, Din Sosyolojisi, 9. Kalıntılarla İlgili Hristiyan Propaganda ve Misyonerlik Çalışmaları, 10. Anadolu Medeniyetleri Müzesindeki İlgili Bazı Eserler.⁽³¹⁾

Tanyu, bu bölümdeki araştırmasıyla Anadolu'da alan çalışması ve fenomenolojik inceleme yapacak olan araştırmacılara çok değerli ipuçları vermektedir.

O, 1973 yılında, Türkiye'de de yayılma imkanı bulan ve Türkler için tehlike arz eden Yehova Şahitleri'ni Dinler Tarihi bakımından tenkidî bir incelemeye tabi tuttuğu **Yehova Şahitleri** isimli kitabını yayınladı. Çeşitli yabancı gazete, dergi ve belgeleri kaynak alarak hazırlamış olduğu bu kitabında Tanyu, Yehova Şahitleri'nin tanımı, inanç esasları, tarihçesi, örgütleri, Türkçe dergileri, broşürleri, kitapları; yabancı dillerde çıkan başlıca yayımlar hakkında bilgiler vermiş ayrıca, onların iç yüzünü belirtmek için, mahkemelere sunulan bilir kişi raporlarından parçalar nakletmiş, sözü edilen dini cemaatin diğer ülkelerde ve Türkiye'deki faaliyetlerini ve alınması gerekli tedbirleri ortaya koymuştur.⁽³²⁾

O'nun bu kitabı, Yehova Şahitleri'nin ne oldukları, nasıl çalıştıkları ve gayelerini açıklayan Türkiye'de ilk çalışma olması ve bu alanda araştırma yapanlara önemli bilgiler sunması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

(29) Tanyu, **Dinler Tarihi...**, s. 28-44.

(30) Tanyu, **Dinler Tarihi...**, s. 45-77.

(31) Tanyu, **Dinler Tarihi...**, s. 83-136.

(32) Hikmet Tanyu, **Yehova Şahitleri**, Ankara 1973.

Tanyu, Yehova Şahitleri'nden sonra, 1976 yılında Yahudiler'le Türkler'in münasebetlerini ve Yahudilik'le ilgili bulunan akımları konu alan **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler** isimli iki cilt kitabını yayımladı. Geniş muhtevalı ve ansiklopedik mahiyetle hazırlanmış olduğu bu kitabında Tanyu, ilmi çalışmalarda zor sayılabilecek kronolojik bir metod takip etmiştir.⁽³³⁾

O, bu eserinde incelemesini üç bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde (girişte) Kenan İli'nin, Filistin'in Tarihçesi, İsrail, Yahudi ve İbrani kelimelerinin anlamları üzerinde durmuştur.⁽³⁴⁾ İkinci bölümde kronolojik bir sıra içerisinde:

Yahudi Dini ve Tarihi; Yahudilikle ilişkili Siyonizmin Tarihi ve Kronolojisi; İsrail Devletiyle ilgili Koronoloji; Yahudilikle ilgili Yönü ve İlişkisi Masonluk Koronolojisi; Yahudilerin Faydalandığı Örgütlerden Bahailik ve Yehova Şahitleri Hakkında İncelemeler; Yahudi Düşünürler ve Yazarlardan Türkiye Üzerine Etkili Olanlar; Yahudi Filozofları, Türk- İslâm- Yahudi arasında ilişkiler; Etki ve Tepkilerle, Türk- Yahudi tarihiyle ilgili olayların koronolojisi ve Karailer (Karaim); Yahudilikte Dönme Olanlar veya Dönmüş Gibi Görünenler Hakkında Açıklamalar ve Dönmelik; Türk Fikir Hayatını Etkilemeye Çalışan Bazı Mason Yazarlar ve Takip Ettikleri Yol ve Yöntem; Karşı Görüş ve Düşüncede Olanlar; Türk İstiklal Savaşı'nın en karışık ve tehlikeli günlerinde daha önceden Yahudi Şefik Hüsnü gibi 17 Yahudi dönmesi ve Türk soylu olmayanlarla başta Arnavut Mustafa Suphi, kendisini Türk ve İslâm kabul etmeyen 18 Arnavutla başlatılan komünist hareketi ve teşkilatlanmanın 19 Mayıs 1919'da Yahudi Şefik Hüsnü'nün girişimiyle nasıl genişletildiği, müteakip yıllarda nasıl şehir şehir yayılıcı bir şekilde örgütlendikleri, yayın faaliyetlerine giriştikleri, Komünist Rusya ile beraber çalıştıkları ve komünist Rumlar- Yunanlılar'la yerli komünistlerin nasıl işbirliği yaptıklarına dair kronolojik bilgiler sunmuştur. O, bazı Yahudilerin başta Dr. Şefik Hüsnü'nün muhtemelen Siyonist planlarına göre hareket edişi ve diğer Türk ırkından olmayanların bu işlerdeki rolünü ve Mustafa Kemal Paşa'nın bunlara karşı nasıl plânlı bir mücadele verişinin kronolojisini, tamamen yeni komünist kaynaklara ve onların açık itiraflarına dayanarak belirtmiştir.⁽³⁵⁾

(33) Abdurrahman Küçük, "Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmaları ve Prof. Dr. Hikmet Tanyu", E.Ü.S.B.E.D., S.5, Kayseri 1994, s. 24.

(34) Hikmet Tanyu, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, C.I. İstanbul 1979, s. 15-25.

(35) Tanyu, **Tarih Boyunca...**, C.I-II, s. 27-948.

Kitabın üçüncü bölümünde Tanyu şu konulara yer vermiştir: Yahudilik, Yahudiliğin temelleri ve Yahudi dönmeleri; Siyonizm örgütü ve hedefleri, Siyonizm ve diğer örgütleri; İsrail Devleti, İsrail'de eğitim ve öğretimin kökleri; Masonluk; tahlil ve tenkidi; Türkiye'nin durumu; Türkiye'de zararlı ve yıkıcı akımlar, örgütler; Türkiye'nin gelişme ve ilerleme yolunun esasları.⁽³⁶⁾

Tanyu, bu derece geniş, çetin ve çok taraflı bir kronoloji incelemesinde esas aldığı yöntem aklı ve ilmî bir tutumdur. O, araştırmasında her türlü duygusallıktan, aşırı tahlil zorlamaları ve yakıştırmalardan sakınmağa ve ancak belgelere ve kanıtlara dayanmaya çalışmıştır. O, olayların ve düşüncelerin açık şekilde anlaşılması için çeşitli kaynaklardan bilgileri özetleme, kısa iktibaslarla değil geniş şekilde aynen almayı tercih etmiştir.

O, 1978 yılında **Türkler'in Dini Tarihçesi** ve 1980'de **İslâmlık'tan Önce Türkler'de Tek Tanrı İnancı** isimli, yayınlamış olduğu eserleriyle Türk Dini tarihine büyük katkılar sağlamıştır. Bunların bir sonraki başlıkta değerlendirilmesini yapacağız.

Tanyu, milli konularda çok hassas davranan bir ilim adamıdır. Onun bu yönünü yansıtan en önemli eseri 1989 yılında yayınlamış olduğu **Nuh'un Gemisi (Ağrı Dağı) Ermeniler, Bütün Olayların İçyüzü** isimli eseridir.⁽³⁷⁾ Tanyu, bu eserinde genel olarak Ağrı Dağı; Van tatil köyü hadisesinin sebepleri; Ermeniler'in Türk-İslâm alemine karşı olan düşmanca tutumları ve Ermeni olayları ve Ermeniler'in Türkiye üzerindeki emelleri, Hristiyan milletlerin bunları niçin destekledikleri; konuları hakkında 389 başlık altında bilgiler vermiştir. Tanyu, bu çalışmasını, yerli ve yabancı basın organlarında çıkan bilgileri ve elde etmiş olduğu belgeleri kaynak alarak kendi yorumuyla ortaya koymuştur.⁽³⁸⁾

Hikmet Tanyu aynı yılda, İslâm'a bilerek veya bilmeyerek zararlı olan düşüncelere **İslâm Dini'nin Düşmanları ve Allah'a İnananlar** isimli eseriyle Dinler Tarihçiliği yanında felsefeciliğini de katarak cevap vermiştir.⁽³⁹⁾

Tanyu, bu eserleri yanında, Dinler Tarihi alanında çok sayıda da makale yazmıştır. Bu makalelerinin genel folklorik ve deskriptif özellik taşımaktadır. O, Türkiye'de ağaç ve ateşle ilgili inançlar

(36) Tanyu, **Tarih Boyunca...**, s. 949-1289.

(37) S. Kılıç, a.g.e., s. 74.

(38) Hikmet Tanyu, **Nuhun Gemisi (Ağrı Dağı) Ermeniler, Bütün Olayların İçYüzü**, İstanbul 1989.

(39) Hikmet Tanyu, **İslam Dini'nin Düşmanları ve Allah'a İnananlar**, İstanbul 1989.

yanında, çeşitli halk inanışları üzerinde de durmuş, bunlar hakkında katılmış olduğu kongrelerde tebliğler sunmuştur. Ayrıca "Halk İnanışları" ile ilgili çok sayıda "Lisans Tezi" hazırlamıştır. Bu çalışmalarla bir bir bakıma Türkiye'nin "Dini Coğrafası" nı çıkarmıştır. Ayrıca bu çeşitli halk inanışlarının tasnif ve değerlendirmesini yaptığı "Dini Folklor veya Dini Manevi Halk İnançları'nın Çeşit ve Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma" isimli makalesiyle bu alanda faydalı bilgiler vermiştir.⁽⁴⁰⁾

Hikmet Tanyu, sahası çok geniş olan Dinler Tarihi bilimi dalında Türkiye'de akademik kariyere sahip ilk profesördür. O, bu geniş ilim sahasını tek başına kucaklamış, Dinler Tarihi kürsüsü başkanı olduktan sonra, aldığı asistanları ve yanında doktora yaptırdığı öğrencileriyle, Dinler Tarihi biliminin Türkiye'de gerçek yerini alması için gayret sarfetmiştir.⁽⁴¹⁾

Tanyu, kendi çalışmalarında olduğu gibi, yanında doktora yapan ilim adamlarına araştırmalarında konu seçiminde yol gösterirken, Türk Milleti'nin ve İslâm Dini'nin menfaatini ön planda tutmuş, Türk Tarihine, Türk Kültür Tarihine ve İslâm Tarihine faydalı olmasını gaye edinmiştir. Diğer taraftan Tanyu, Dinler Tarihi çalışmalarını, belli bir nazariyeden görme ve bunlara saplanıp kalma alışkanlığından kurtarmış; yanlış fikirleri kibar bir üslupla düzeltmiştir. Dolayısıyla O, Dinler Tarihi'nin Türkiye'de gerçek değerini bulmasını ve ilmi bir disiplin haline gelmesini sağlamıştır. Hikmet Tanyu'nun çalışmalarıyla, Türkiye'de Dinler Tarihine karşı takınılan olumsuz tavır değişmiş; bugün belli bir anlayışa kavuşmuş, ihtiyaç duyulan ve ilgi gören bir ilim dalı olmuştur. Dinler Tarihi biliminin Türkiye'de bu noktaya ulaşmasında Tanyu'nun büyük gayreti, konulara vakıflığı, milli ve manevi konulardaki hassasiyeti önemli rol oynamıştır.⁽⁴²⁾

O, yanına aldığı veya doktora yaptırdığı adaylarda ülke meselelerine duyarlılık, milletine ve dinine bağlılık, vatanseverlik, sağlam karakter, oturmuş şahsiyet, fedakarlık, dürüstlük ve çalışkanlık gibi vasıflar aramış ve onlara tavsiye ettiği konularda- yukarıda belirttiğimiz gibi- Türk Milleti'ne ve İslâm Dini'ne faydalı olmayı esas almıştır. Onun tavsiye ettiği ve danışmanlığını yaptığı doktora ve doçentlik tez konularını şöyle gruplandırmak mümkündür:

1. Türk Dini Tarihiyle ilgili Olanlar:

a) Biruni'ye Göre Dinler ve İslâm Dini, (Günay Tümer doktora tezi).

(40) A. Küçük, a.g.m., s. 25.

(41) A. Küçük, a.g.m., s. 25.

(42) A. Küçük, a.g.m., s. 26.

b) "Türkler'de Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudileri'nin Menşei Meselesi, Hazar ve Karay Türkleri, (Şaban Kuzgun doktora tezi).

c) Gagavuzlar'ın Dini İnanışları Üzerine Bir Araştırma, (Harun Güngör doktora tezi).

d) Eski Türkler'de Şamanlık ile İlgili inançlar, (Mehmet Turan Özdemir doktora tezi).

e) Dinler Tarihi Açısından Şehristani ve El- Mîlel Ve'n Nihal, (Ömer Faruk Harman doktora tezi).

2. İslâm ve Türkler'le bağlantılı olarak Yahudilik, Hristiyanlık ve Diğer Dinlerle İlgili Olanlar:

a) Sabatay Sevi ve Cemaatı Üzerine Bir Araştırma, (Abdurrahim Küçük doktora tezi).

b) Hristiyanlık ve İslâm Dini'nde Meryem, (Günay Tümer doçentlik tezi).

c) Müslümanların Hristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, (Mehmet Aydın doçentlik tezi).

d) Hristiyanlık'ın Esasları ve İslâmiyet ile Mukayesesi, (Orhan Seyfi Yüçetürk öğretim üyeliği tezi).

e) İlahî Dinlerde Dua, (Osman Cilacı öğretim üyeliği ve doktora tezi).

f) İlahî Dinlerde Tanrı, (Ahmet Usta öğretim üyeliği tezi).

g) Totemizm'in Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma, (Ali Galip Erdican doktora tezi).

h) Fener Patrikhanesi ve Türkiye, (Süreyya Şahin doktora tezi).

i) Ermeni Kilisesi. (Abdurrahman Küçük doçentlik tezi).⁽⁴³⁾

Bugün ülkemizdeki ilâhiyât fakültelerinde Dinler Tarihi dersleri veren bütün ilim adamlarının yetişmesinde Hikmet Tanyu'nun büyük bir emeği vardır. Bu nedenle Türkiye'de Dinler Tarihi Hikmet Tanyu ile gerçek manada başlamış, onun bugün profesörlüğe kadar yükselmiş olan Harun Güngör, Şaban Kuzgun, Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Aydın gibi talebeleriyle daha ileriye gideceği muhakkaktır.

Tanyu, Dinler Tarihi alanındaki çalışmaları ve bu sahada yetiştirmiş olduğu değerli ilim adamlarıyla bir "ekol" olmuş ve Türkiye'de "Hikmet Tanyu Dinler Tarihi Ekolu" dönemi başlamıştır.

(43) A. Küçük, a.g.m., s. 26-29.

B- TÜRKİYE'DE YAPILAN TÜRK DİNİ TARİHİ ÇALIŞMALARINA KATKILARI

Giriş bölümünde belirttiğimiz Türk Dini Tarihi alanında ülkemizde yapılan çalışmaları topluca değerlendirdiğimizde, konularının genellikle, eski Türk dinin ne olduğu, nasıl isimlendirilmesi gerektiği üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Tanyu, bu alanda yapmış olduğu çalışmalarıyla eski Türk dininin muhtevasını ve buna verilmesi gereken ismi ortaya koymuştur.

O, gerek **Türkler'in Dini Tarihçesi** gerekse **İslâmlık'tan Önce Türkler'de Tek Tanrı İnancı** isimli eserlerinde eski Türk dini ile ilgili çalışmalarda yapılan hataları, bunların sebepleri üzerinde durduktan sonra eski Türk Dini ve inancı hakkında orijinal yeni tezler ileri sürmüştür.

Tanyu, Türk Dini Tarihi araştırmalarında düşülen hataları şu cümleleriyle belirtmektedir : "İslâm'dan önce Türkler'in dinini (Toyunizm) olarak belirtmek isteyen Gökalp, "İslâmiyet'ten Evvel Türk Dini" bölümünde (s. 25,95)te düzeltilmesi gereken bu terimi ileri sürmüştür. Türkler'in Toyonizm adıyla bir dinleri olduğu üzerinde durmuştur. Halbu ki (Toyın) budist rahiplerine verilen ad olup "Toyunun burhana- yani Buda'ya secde etti". Kaşgarlı'nın D.L.T. III. 60, tercüme 84'te anlatılmaktadır... Gökalp ayrıca eski Türkler'in dine "nom" dediklerini, din kitabına da "nom" adını verdiklerini (s. 25) iddia ediyor ve Divan-u Lugati't-Türk ile Cihanguşa'yı kaynak gösteriyor. Bu gösterilen Türkler Budist Türkler'dir. "Nom" da Yunanca bir kelime olup, manihâistler tarafından getirildiği isbat edilmiş bir gerçektir. Ziya Gökalp'in eski Türk dini olarak tasavvur ettiği din yani "Toyonizm" budizmden "Nom" dediği din kitabı da budist ve mahniheistlerin din kitaplarına verdikleri isimden ibarettir diyerek doğru bir yargıda bulunan Prof. Abdulkadir İnan öte yandan,⁽⁴⁴⁾ Türkler'in eski dinine ad olarak, büyük bir talihsizlikle "Şamanizm"i kullanmıştır. Bunun eksik ve hatta yanlış olmasından, yapılan bazı eleştirilerle şüphelenmiş ve bu konuda en son eserinde- Eski Türk Dini Tarihi- hakikati açıkça itiraf etmiştir: "Eski Türk Dini İçin Sırf İtibari Olarak "Şamanizm" terimini kullanıyoruz" cümlesinin hemen arkasından, bu şamanizm, "Altay ve Yakut Şamanlığı'nın bulunduğu safhayı çok gerisinde bırakmış, gelişmiş bir durumdaydı" demektedir".⁽⁴⁵⁾

(44) Hikmet Tanyu, **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul 1986, s. V (Önsöz).

(45) Hikmet Tanyu, **Türklerin Dini Tarihçesi**, İstanbul 1978, s. 12.

Tanyu, bu alanda yapılan yukarıda belirtmiş olduğu hataların sebeplerini; a-Bu çalışmaların çoğunda mitoloji, dekstanlar, efsaneler, menkıbeler, dini masallar ve halk arasında kalıntılar halinde süren veya dini inançtan saptırılan bazı manevi adetlerle hep birlikte ele alınarak karıştırılmasında; b-Konunun Dinler Tarihi, mitoloji, Din Fenomenolojisi uzmanı olmayan kişilerce ilk kaynak olarak incelenmek istenmesinde; c-Batı'dan gelen bazı kaynakları ilmi bir şüphe ve araştırmaya dayanmadan kullanılmasında; d- 19. ve 20. yy'da, Batılı ilim adamlarınca ortaya atılan animizm, tabiatçılık, totemizm, şamanizm gibi yetersiz inceleme ve araştırmalara dayanan terimlerin Türkiye'de ilmi bir kanun gibi benimsenmesinde⁽⁴⁶⁾ ve bu konuda ciddi ve sabırlı monografik araştırmalar yapılmadan bazı gözlemlerin bir takım yorumlarla genelleştirilmiş olmasında görmektedir.⁽⁴⁷⁾

Tanyu, Türk Dini Tarihi alanında inceleme yapılırken mitoloji, destanlar, efsaneler, menkıbeler, dini masallar ve halk adetlerinin ayrı ayrı incelenerek asıl dini esasların ortaya çıkarılması⁽⁴⁸⁾ ; bütün bunlardan önce de Dinler Tarihi, Din Fenomenolojisi ve İslâm Dini ve tarihinin mukayeseli olarak iyi bilinmesi; ayrıca araştırma yapılırken Türk kavimlerinin, Türkler'in tarihi bütünlüğü içinde ele alınması ve mukayese ile değerlendirilmesi hususlarına dikkat edilmesi gerektiğini bildirmiştir.⁽⁴⁹⁾

O, **Türkler'in Dini Tarihi** kitabında, ilmi belgelere dayanarak, eski Türkler'in dinine Şamanizm, Totemizm, Toyonizm ve başka bir adın takılamıyacağını, onu sadece Tek Tanrı dini, Gök- Tanrı dini denilebileceğini belirterek, tartışma konusu olan eski Türk dininin ismi meselesine açıklık getirmiştir.⁽⁵⁰⁾

Tanyu, bu kitabında Hazarlar'ın Yahudiliği meselesi ve Karai ve Karaim Türkleri üzerinde durmuş, bu konuda Arthur Koestler'in -"13. Kabile- Hazar İmparatorluğu'nun Mirası" isimli yazmış olduğu kitabı eleştirmiş yapmış olduğu hataları ve çelişkileri göstermeye çalışmış ve tam bir Yahudi mezhebi olmayan "Karailik"le Ortodoks Yahudiliği arasındaki farklılıkları belirtmiştir.⁽⁵¹⁾

O, kitabında sadece Karaileri incelememiş, eski Türk dini tarihini bölge bölge, kavim kavim ayırarak Uygurlar'ın dini durumları

(46) Tanyu, **İslamlıktan Önce...**, s. VI (Önsöz).

(47) Tanyu, **Türklerin Dini...**, s. 8.

(48) Tanyu, **İslamlıktan Önce...**, s. VI (Önsöz).

(49) Tanyu, **Türklerin Dini...**, s. 7-8.

(50) Tanyu, **Türklerin Dini...**, s. 17-30.

(51) Tanyu, **Türklerin Dini...**, s. 33-82.

ve Hristiyan Türkler-Gagavuzlar- hakkında da ayrıntılı bilgiler sunmuştur.⁽⁵²⁾

Tanyu, kitabının ikinci bölümünü "Çeşitli Dinler Arasında kalan Türkler ve İslâm Dini'ni İlk Kabul Edenler Meselesi" ve "Kırgızlar ve Diğer Türk Kabileleri Arasındaki Dini Durumda Gelişme ve Etkilere Bakış"a ayırmıştır. O, birinci başlık altında, İslâm'ı ilk kabul eden Türk boyunun hangisi olduğunu kesinlikle tesbit etmenin güçlüğü ve Türkler'in İslâmiyet'i çok hızlı kabul ettiklerinin sebepleri üzerinde durmuştur. Tanyu "Kırgızlar ve Diğer Türk Kabileleri Arasındaki Dini Durumda Gelişme ve Etkilere Bakış" konusunda Kırgızlar'ın inançları üzerinde durmuş, onların Yüce Tanrı'ya ibadet ettiklerini, yaratan, yöneten, yaşatan, her şeye kadir bir Tanrı'ya kurban sunduklarını, din görevlilerine "Şaman" değil "Kam" dediklerini belirtmiştir. Ayrıca o bu konuda bazı İslâm Coğrafyacıları'nın Türkler'in dini hakkında yanlış kanaatlere sahip olduklarını şu cümlelerle ifade etmektedir: "Ümumiyetle Maniheizm, Buddizm, Yahudilik ve Hristiyanlık dışında kalan büyük Türk çoğunluğunun (Bir Tanrı) dininin bir sistemi olduğunu ya kabul etmiyorlar veya anlamıyorlar. Onların (Bir Tanrı) inancı ile birlikte dini kavrayarak, bir nevi Hanifler olduğunu itiraf ederek, doğrulukla, ilme sadakatle etrafiyle belirtmiyorlar. İslâmiyet dışında kalanları çok zaman müşrik olarak görüp, öyle tanımak ve tanıtmak istiyorlar."⁽⁵³⁾

O, kitabının III. bölümünde, Türkler'in İslâmiyet'i kabul etmesi ve bunun sebepleri; İlk Müslüman Türk Devletleri; ve Türkler'in müslüman oluşlarının sonuçları üzerinde durmuştur.⁽⁵⁴⁾

Tanyu, "Din ve Medeniyet" bölümünde önceki vermiş olduğu bilgilerin özeti olarak "Türkler İslâm dışında (Budizm, Maniheizm, Zerdüştlük, Musevilik, Karaim/ Hristiyanlık... gibi) dine girmiş olsalar da çoğunluk Gök- Tanrı (Gök- Tenri- Gök-Tengri) veya (Bir Tanrı) inancını ve ona bağlı esasları korumuş, devam ettirmişlerdir", ifadesine yer vermektedir.⁽⁵⁵⁾ Ayrıca o, bu bölümde Prof. Dr. Harun Güngör'ün de belirttiği gibi, "son yıllarda tartışma konusu yapılan ve gündemde tutulmaya çalışılan Din- Millet ilişkisi üzerinde durarak, "İslâm imanı koruyan milliyetçiliğe asla karşı değildir... / Türkiye'li bazı kişiler, Türklüğü ve Türk Milliyetçiliği'ni inkarı da sapık bir anlayış olduğu

(52) Tanyu, **Türklerin Dini...**, s. 85-107.

(53) Tanyu, **Türklerin Dini...**, s. 108-114.

(54) Tanyu, **Türklerin Dini...**, s. 115-128.

(55) Tanyu, **Türklerin Dini...**, s. 136.

kadar, bilgisizliğin hatta gaflet ve ihanetin de bir belirtisi olarak görülebilir", demektedir".⁽⁵⁶⁾

Tanyu, bu alanda "Türkler'in Dini Tarihçesi" kitabından sonra yayınladığı **İslâmlık'tan Önce Türkler'de Tek Tanrı İnancı** isimli eserinde, "Tanrı" kelimesinin Türkler arasında kullanımını filolojik metodla inceleyerek, eski Türk Dini hakkında ilmi belgelere dayanarak yeni bir değerlendirme ve yorum getirmiştir.

O, bu eserinde İslâmiyet'ten önceki dönemde Türkler'de Tanrı kelimesinin kullanıldığı manaları çeşitli Türk lehçelerini ve bu döneme ait kaynakları araştırarak ortaya koyduktan sonra Tanrı ve gök kelimeleri arasındaki anlam farklılıklarına eski Türk edebiyatından örnekler sunarak belirtmiş ve Tanrı kelimesinin ilah, gök kelimesinin de engin, yüce anlamında Tanrının sıfatı olarak kullanıldığını ortaya koymuştur.⁽⁵⁷⁾

Tanyu yukarıdaki iddialarını desteklemek için İslâm sonrası Türk Edebiyatı ve İslâmın temel kaynaklarında bilgiler sunmuş ve neticede İslâm öncesi Türklerin Tek Tanrıya inandıkları, totemizm ve şamanizm gibi bir inanç sistemleri olmadığını belirtmiştir.⁽⁵⁸⁾

Türk Dini Tarihi alanında yapmış olduğu çalışmalarında Tanyu, Türkler'in gerek İslâmiyet'ten önce gerekse sonraki dini inançlarını Türk Tarihinin bütünlüğü içerisinde ele almış, ilgili kaynakları çok iyi kullanmış ve meseleleri objektif olarak değerlendirmiştir. Ayrıca onun bu konuda ileri sürdüğü görüş ve düşüncelerin bir çok bilim adamı tarafından doğrulanmış olması dikkati çeken önemli bir husustur.⁽⁵⁹⁾

Tanyu yapmış olduğu çalışmaları ve yetiştirmiş olduğu değerli ilim adamları ile Türkiye'de Dinler Tarihi'ni ülkemizde tasvip ve ilgi duyulan bir ilim olmasını sağlamıştır. Ülkemizde Dinler Tarihi sahasında yaptığı çalışmalarıyla ilmi bir ekol haline gelmiş, yetiştirmiş olduğu talebeleri de bu ekolü günümüze kadar ulaştırmıştır.

Eski Türk dini ve inançlarını ilmi bir üslup ile ortaya koymasıyla Türk Dini Tarihi ve Kültür Tarihi'ne büyük katkılarda bulunmuştur. Bu alanda ortaya koymuş olduğu en önemli yenilik, Eski Türk Dini'nin isimlendirilmesini Gök Tanrı ile ifade ederek açıklık getirmesidir.

(56) Harun Güngör, "Hikmet Tanyu ve Türk Dini Tarihçesi", E.Ü.S.B.E.D., S. 5, Kayseri 1994, s. 33.

(57) Hikmet Tanyu, **İslamıktan önce...**, s. 3-55.

(58) Tanyu, **İslamıktan Önce...**, s. 56-201.

(59) H. Güngör, "Hikmet Tanyu ve...", s. 34.